

УДК 141.7:124.5:336.74

Я. П. Квач*доктор економічних наук,
директор Одеського інституту фінансів
Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі***ВИТОКИ ДУХОВНОСТІ У ФОРМУВАННІ КОНЦЕПТУ «ГРОШІ»**

Соціально-політичні трансформації сучасного суспільства актуалізують важливість розгляду питання функціонування грошей у саморозвитку особистості. Умови комунікації глобалізованого світу вимагають усебічного розвитку індивіда та його активної участі в соціальному житті. Важливою константою саморозвитку індивіда є духовність, сприйняття аксеологічних орієнтирів суспільства й формування власних моральних принципів. Одним із дискурсивних напрямів духовного розвитку індивіда є варіативність ставлення до грошей. Постмодерністська філософія обґрунтувала гіперреальні умови існування суспільства у просторі симулякрів, що сформувало суспільство споживання, у якому особистість спрямована на іміджевий розвиток, а морально-ціннісні ідеї посідають другорядне місце.

Політичні зміни в Україні, що почалися наприкінці 2013 р., сформували нові умови буття людини: інформаційні маніпуляції засобів масової інформації; акцентування уваги населення на корупційних схемах і фінансових махінаціях у всіх сферах життєдіяльності людини, ураховуючи й урядові кола; загострення економічної кризи; падіння й нестабільність національної валюти; зниження якості життя й достатку населення; інфляція й безробіття тощо. Відбувається зміна світоглядних орієнтирів розвитку нації та окремих індивідів. Цінності, що раніше існували, декомунізуються, змінюються в синтезі національних традицій і європейських цінностей. Усі перераховані вище процеси формують новий філософський ракурс розгляду проблеми значущості грошей для населення. Особливий інтерес становить питання дуалізму економічного добробуту й духовних принципів.

Філософська думка протягом своєї історії не раз зверталася до різноманітних аспектів економічного життя і його складових. Необхідно відзначити роботи Платона, Аристотеля, Фоми Аквінського, Дж. Локка, К. Маркса й інших. У сучасному українському суспільствознавстві проблема концепту «гроші» отримала своє поширення в дослідженнях таких авторів: В. Гончаров, З. Скринник, О. Сулима та інші. Роботи, що з'являються в наш час, спрямовані на розкриття визначення поняття «гроші» в межах філософії, особливостей його розвитку в сучасних умовах і впливу на суспільні відносини. Зміни українського суспільства актуалізували дослідження впливу духовних чинників на формування економічної культури в населення, дотримання етичних норм. Нові дискурсивні питання цього напрямку розглянуті в роботах А. Колодного, Г. Крайчинської, І. Кравченко й інших.

Мета статті полягає у філософському аналізі духовних детермінантів у формуванні концепту «гроші».

Концепт «гроші» являє собою певну цінність у межах повсякдення та визначення в широких верств населення. Незважаючи на те що існує значна кількість визначень цього поняття (економічні словники, довідкові видання, наукові статті тощо), у науковому просторі тлумачення вищезазначеного поняття є дискурсивним. Саме тому ми пропонуємо термін «концепт» застосовувати в межах філософських наук, а «поняття» – у межах економічних наук.

У Фінансово-економічному словнику (за головною редакцією А. Загороднього) [4] поняття гроші трактується як «економічна категорія, що означає специфічний товар,

який виконує в суспільстві роль загального еквівалента в процесі обміну товарів» [4, с. 182]. Для експлікації економічної категорії подібна точність і конкретизація можливі. У філософському полі словосполучення «специфічний товар» не є родовою відмінністю цього явища. Гроші розглядаються як складова соціального життя й виконують певні функції в суспільстві.

Сучасний український дослідник В. Гончаров, спираючись на наявні дослідження концепту «гроші», доходить висновку, що в економічній теорії відсутнє його визначення. Вирішити питання експлікації цього концепту можливо в межах філософії як дискурсивного питання соціальної філософії за допомогою аксіологічного підходу. Незважаючи на міждисциплінарність концепту «гроші», філософія здатна «створити найбільш узагальнене визначення» [3, с. 6]. На думку автора, гроші є частиною господарства, саме тому їхню сутність можливо визначити як «загальну господарсько-економічну цінність в онтології соціального буття» [3, с. 6].

В онтологічному визначенні грошей необхідно синтезувати такі їхні функції та властивості: знак (інформаційна функція); міра; носій певної соціальної норми (легітимація) тощо. На думку В. Гончарова, найголовніша особливість грошей простежується в аналізі їх соціального вияву, у якому вони постають «універсальною транскультурною цінністю, у межах певної легітимації, фіксують міру цінності певного об'єкта як речі, здатної бути загальним еквівалентом обміну інших речей» [3, с. 6].

В. Гончаров виділяє три основні підходи в дослідженні грошей у межах філософії: трансцендентний, у якому відсутні практичні функції; постмодерністський, що розкриває цей концепт за допомогою поняття симулякр; комунікативний, у якому вони є певним знаком [3, с. 8]. Для розкриття духовних витоків у формуванні концепту «гроші» використання комунікативного підходу дасть змогу простежити саме поєднання прaxeологічних і етичних чинників у поведінці індивіда.

Більшість дослідників проблеми співвідношення грошей і етичної поведінки під час їх використання вважають, що першим, хто порушив цю проблему, був античний філософ Аристотель. Необхідно відзначити, що Стагірит розглядає економіку в безпосередньому взаємозв'язку з політикою, теорією державного устрою, чеснотами й поведінкою людини як «соціальної тварини». Для соціальних положень і прaxeології індивіда важливим є прагнення до чеснот. У своєму творі «Нікомахова етика» [1] Аристотель простежує дуалізм роботи й результату її діяльності з позиції моральної поведінки людини, тобто гроші не є самостійним елементом, незалежним від поведінки й цілепокладання людини.

Кожна людина для гармонійної та ефективної дії держави повинна «приносити суспільству благо», тоді вона отримує певні результати від своєї діяльності у вигляді «подяки» держави. Аристотель обґрунтовує думку про те, що «не можна, справді, отримувати [від держави] водночас і гроші, і почесні, бо ніхто не потерпить обділеності в усьому» [1, с. 242]. У людей, котрі обділені у грошах, наявна честь, «а ласих на дари – гроші, бо відповідність достоїнству створює рівність» [1, с. 242]. При цьому людина, яка отримала грошову допомогу, «повинна у відповідь виявляти повагу, відповідаючи тим, чим може»

[1, с. 242]. Аристотель визначає прагнення індивіда до наживи та збагачення як вчинок «лихої людини». Така людина «здається більш порожною, ніж порочною», що є наслідком слідування за грошима [1, с. 140].

Спираючись на аналіз суспільних грошових відносин, Аристотель виводить критерії поведінки добропорядної людини, котра володіє «моральною красою». У поведінці такої людини стосовно інших людей простежуються дії, у яких наявні лише повага й турбота. Вона незалежна від майнових цінностей, прагне до «прекрасного та великого вчинку» [1, с. 258]. Щодо грошей такий індивід здатний витратити їх на допомогу друзям, наслідком чого є його власна моральна краса.

Для роз'яснення поняття моральної чесноти Аристотель вводить поняття «середина». Сене «середина» полягає в умінні діяти «між двома пороками, один із яких полягає в надлишку, а інший – у нестачі» [1, с. 92]. Чеснота потребує усвідомлення, моральної відповідальності за дії. Аристотель підкреслює складність для індивіда процесу визначення середини: «... легко дати й витратити гроші, а ось витратити на те, що потрібно, стільки, скільки потрібно, заради того і як слід, здатний не всякий і це не просто» [1, с. 93]. У своєму розвитку людина мусить навчитися робити вчинки відповідно до вимог принципу «середина».

У сучасному українському суспільстві ідеали Аристотеля про відносини між державою та індивідом постають ірреалістичними. Ідея єднання й корисності, скоєння спільної справи для блага нації виявляється ілюзорною на тлі безробіття, мінімальної заробітної плати. Особисте небажання приносити благо, за яке людина отримує користь на свою адресу, відбувається і з постійним посиленням інформаційного фону, у якому переважають розповіді про корупцію, фінансові махінації. Вищезазначені події знищують у людині прагнення приносити благо для держави загалом, залишається тільки бажання досягнення блага виключно для себе і власного життя. Подолання дисгармонії, що винила у відносинах між державою та індивідом, можливо тільки в результаті саморефлексії й духовного розвитку людини. Усвідомлення людиною того, що власне благо неможливе на тлі загального страждання, сприяє гармонізації відносин у соціумі.

Гроші є одним зі складових соціального життя та економічних відносин. У житті кожна людина стикається з різними ситуаціями, які не відповідають наявним ідеалам і традиціям у суспільстві. Кожна людина на буденному рівні формує власні уявлення про гроші та створює власне визначення. На основі цього сформовані уявлення людини впливають на її поведінку, визначають шляхи і ставлення до грошей за такими критеріями: виховання, процес самореалізації, соціальний статус (наявний і бажаний).

У сучасній науці занадто мало уваги приділяється духовному розвитку під час формування ставлення до грошей. Адже індивід, котрий дотримується певних релігійних канонів і принципів, буде їх реалізовувати й у повсякденному житті, у тому числі й відносно грошей. Компаративістський аналіз моральних і релігійних учень виявляє деякі загальні вимоги у ставленні до грошей і дій, що залежні від них. Так, жадібність, користюлюбство, непомірне збагачення завжди засуджувалися. Ідеалом називалося помірковане ставлення до грошей, милосердя, працелюбство, допомога малозабезпеченим і знедоленим, заняття благодійністю.

Релігійний світогляд формує моральне ставлення до грошей, що визначається певними критеріями. У цьому випадку первинне місце посідає духовний розвиток людини, гроші відіграють вторинну роль. Дотримання релігійних принципів допомагає людині виробити правильне незалежне ставлення до грошей, економічних процесів у суспільстві, культуру комунікації між споживачем і торгівцем. Християнський Декалог формує моральну культуру

ставлення до грошей істинного християнина. У кожній заповіді спостерігаються моральні настанови, що орієнтовані на розвиток духовного начала в людині, а не на прагнення до збагачення й багатства («Не кради», «Не бажай дому ближнього свого; не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ні рабині його, ні вола його, ні осла його, нічого, що у ближнього твого»). Так, порушення заповіді «Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що у воді під землею» відбувається тоді, коли індивід збагачується через матеріальні статки та гроші. Для такої людини гроші є головною цінністю. Подібне ставлення до грошей розвиває в людині такі негативні якості, як скупість, жадібність тощо. Вищезазначене ставлення людини до грошей завжди осуджувалося не лише в релігійних ученнях, а й у філософських теоретичних роздумах.

Україна є світською державою, у якій «світоглядно й релігійно нейтрально, інституційно й функціонально позарелігійна діяльність структурних підрозділів» [2, с. 87]. За часи радянської епохи відбулася «духовна денаціоналізація», яка призвела до руйнації віри і традиції пращурів. На думку деяких сучасних авторів, подолання цих негативних явищ стає можливим завдяки присутності або створенню єдиної церкви, яка сприяє «усвідомленню нацією своєї самоцінності й самодостатності» [5, с. 44]. Організованість етнічної групи визначається належністю до однієї церкви (вірмени, євреї, китайці, японці тощо). Якщо до цього додати територіальне розселення нації, то національна церква здатна структурувати етноконфесійне населення залежно від того, на яких територіях воно мешкає. Виходячи з цих підстав, автори обґрунтовують, що створення єдиної Помісної православної церкви стало стратегічним завданням держави.

В українському суспільстві із середини 80-х рр. XX ст. відбувався перехід, що торкнувся всіх сфер суспільного життя. Домінуючою стала відмова від комуністичних принципів і цінностей, що призвело до втрати зв'язку поколінь і створило «духовний вакуум», у якому відсутні сформовані та загальноприйняті цінності й орієнтири існування. Наслідком цього стала і зміна міжособистісних відносин, що, у свою чергу, вплинуло на взаємодію в суспільстві.

Зміна цінностей суттєво сприяла і трансформації духовного та культурного життя країни. У цей же період, після падіння «залізної завіси», населенню нашої країни стали доступні раніше незнайомі чини й захоплення західних людей, окультизм, сеанси масового гіпнозу, різні ворожіння, астрологія, масові сеанси лікування – усе те, що в радянському суспільстві називалося «забобон». Особливе значення при цьому мало кіно, яке поширювало західну культуру серед нашого населення, створювало певні стереотипи про «західні мірки життя», змушувало деяких людей наслідувати їх.

В українському суспільстві виникли умови, що сприяли виникненню напруження в суспільстві: соціально-економічна й політична нестабільність і кризи; зіткнення радянських і західних демократичних цінностей; відродження та необхідність інтеграції нації, яка ускладнюється історико-культурним зіткненням Сходу й Заходу країни; втрата і прагнення відновити авторитет здавна існуючих релігій; розкол українського православ'я; духовний вакуум, що загострив процес релігійних пошуків людей; відсутність чітких цінностей та ідеологічних орієнтирів для самовизначення й розвитку людини; порушення зв'язку поколінь. Населення будувало свою поведінку спираючись на традиційні цінності (культурні, національні, релігійні), але поширення нових релігій наприкінці XX ст. створило певні суперечливі моменти в суспільстві, у тому числі й щодо економічних чинників.

Поширення нових релігійних течій на теренах України постало певним викликом духовній культурі українсь-

кої нації. Однією з характеристик українського соціуму, що сприяє поширенню цих релігій, є незнання деякою частини населення історії та особливостей розвитку країни. Подолати цю проблему може низка державних заходів і програм, спрямованих на інтеграцію населення країни. Духовна ситуація, що склалася, скоріше змістила, а не сформувала нові цінності, що подовжило їх пошук і створило сприятливі умови для розповсюдження нових релігій. Швидкому поширенню нових релігій сприяли й особливості українського менталітету, особливо такі його риси, як «духовна незахищеність від зовнішніх ідейних впливів» та історична поліконфесійність. На думку деяких дослідників, українцям притаманне суперечливе ставлення до інших традицій, що, «з одного боку, констатує вроджене толерантне ставлення українців до релігійних почуттів і потреб етносів, які проживають на теренах України, а з іншого – виявляється віронетерпимістю до своїх же, коли будь-який, навіть виправданий із погляду проблеми етнозбереження відхід українця від віри своїх батьків може кваліфікуватися як зрада національних інтересів» [7, с. 39].

В українському суспільстві сформувався негативний стереотип сприйняття нових релігій як організацій, що займаються фінансовою діяльністю, а не духовними вченнями. Це питання потребує окремого розгляду в межах релігієзнавства стосовно кожної нової релігійної організації. Однією з причин незначної кількості послідовників нових релігійних течій в Україні є їх соціальне служіння, яке потребує не лише духовної допомоги страждаючим і нужденним, а й постійного збирання фінансової допомоги на різноманітні благодійні програми релігійної організації. Також необхідно зазначити, що матеріальне благополуччя та іміджеві елементи успіху завжди наявні при створенні образу лідера нової релігії. Порівняно з традиційними релігійними вченнями, у деяких нових релігіях духовні елементи поступаються матеріальному благополуччю.

Український народ має певну культурну традицію ставлення до грошей, які ніколи не посідали перше місце в ієрархії цінностей. Г. Крайчинська досліджує етнокультурне коріння української нумізматичної фразеології з «компонентом – загальною назвою гроші». Автор робить спробу розкрити сенс висловів, у яких наявне слово «гроші». Так, вона обґрунтовує твердження, що в народному прислів'ї «За гроші не купиш ні батька, ні матері, ні родини» наявні «компоненти-символи духовності української родини – батько, мати, що підкреслюють особливості формування світобачення й обумовлюють ментальність українського етносу» [6, с. 267–268].

Український дослідник З. Скринник указує на той факт, що в сучасному українському суспільстві «зберігається ідеологізований образ грошей як соціального зла, що веде до неадекватної об'єктивної дійсності соціальної поведінки» [8, с. 10]. Механізм подолання цього негативного явища полягає у формуванні таких умов існування, у яких гроші постають «ідеологічно нейтральним інструментом економічної діяльності та розв'язанням соціальних проблем» [8, с. 10]. Також автор визначає стан існування людини як «жертви всевладдя грошей». У цьому випадку, на нашу думку, соціальні умови створюють певне напруження щодо економічних відносин, у тому числі і грошей. Образ «жертви» необхідно долати в комплексі соціально-політичних реформ із усебічним дотриманням духовних цінностей і моральних принципів.

Отже, наукове визначення концепту «гроші» повинно містити моральні й духовні умови, що впливають на його формування. У свою чергу, це дасть змогу сформулювати правильну культуру ставлення до грошей у суспільстві: наявність чесноти, відсутність залежності від матеріального, прагнення до етичної поведінки та поваги до інших людей тощо. Кризовий стан сучасного українського суспільства

створює й певні труднощі в духовних орієнтирах розвитку населення: виникають суперечності між наявними (або традиційними) духовними постановами і власними бажаннями та екзистенцією людини. Прагнення покращення власної якості життя й загального соціального стану має вирішуватись у межах традиційних ціннісних нормативів. Саме тому необхідно впроваджувати в систему освіти й розповсюджувати за допомогою засобів масової інформації традиційне для української спадщини ставлення до грошей, яке ґрунтується на релігійних (переважно християнських) уявленнях і етичних принципах.

Література

1. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель ; пер. с древнегреч. Н.В. Брагинская и др. – М. : Мысль, 1976–1983. – Т. 4. – 1983. – С. 53–294.
2. Бабій М. Свобода віросповідного вияву в Україні / М. Бабій // Україна релігійна: Книга перша: Стан релігійного життя України. – К. : [б.в.], 2008. – С. 79–90.
3. Гончаров В.В. Гроші як предмет соціально-філософського дискурсу (аксіологічний аспект дослідження) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В.В. Гончаров. – Донецьк, 2010. – 18 с.
4. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К. : Знання, 2007. – 1072 с.
5. Колодний А. Становлення національних церков як складова національного відродження / А. Колодний, С. Здіорук // Релігійна свобода: історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення. – К. : [б.в.], 1998. – Вип. 2. – С. 43–49.
6. Крайчинська Г.В. Етнокультурні маркери в українській нумізматичній фразеології з компонентом – загальною назвою гроші / Г.В. Крайчинська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2011. – Вип. 19. – С. 266–271. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2011_19_44.pdf.
7. Недзельський К.К. Глибинно-психологічна рефлексія етнонаціональних суперечностей і релігійної толерантності українців / К.К. Недзельський // Релігійна свобода: Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. – К. : Світ знань, 2007. – Вип. 12. – С. 39–42.
8. Скринник З.Е. Гроші як соціокультурний феномен у вимірах практичної філософії : автореф. дис. ... докт. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / З.Е. Скринник. – Львів, 2007. – 40 с.

Анотація

Квач Я. П. Витоки духовності у формуванні концепту «гроші». – Стаття.

У статті розглядаються філософські та духовні витоки, що впливають на формування й визначення концепту «гроші». Аналізуються особливості визначення концепту «гроші» в економіці та філософії. Розкривається специфіка онтологічного визначення грошей, їх варіативність. Здійснено філософський аналіз концепту «гроші» як одного з елементів соціального життя й економічних відносин. Простежується репрезентація теоретичного доробку Аристотеля в реаліях сучасного суспільства. Обґрунтовується взаємозв'язок етичної поведінки індивіда та його ставлення до використання грошей. Розглядаються умови розвитку українського суспільства, що зумовили певні суперечності між духовними орієнтирами розвитку особистості й наявною економічною та соціальною системами.

Ключові слова: духовність, гроші, мораль, самореалізація, економіка, чеснота, цінності.

Аннотация

Квач Я. П. Истоки духовности при формировании концепта «деньги». – Статья.

В статье рассматриваются философские и духовные истоки, влияющие на формирование и определение концепта «деньги». Анализируются особенности определения концепта «деньги» в экономике и философии. Раскрывается специфика онтологического определения денег, их вариативность. Осуществлен философский анализ концепта «деньги» как одного из элементов социальной жизни и экономических отношений. Прослеживается репрезентация теоретического наследия Аристотеля в реалиях современного общества. Обосновывается взаимосвязь этического поведения индивида и его отношение к использованию денег. Рассматриваются условия развития украинского общества, создающие определенные противоречия между духовными ориентирами развития личности и существующей экономической и социальной системами.

Ключевые слова: духовность, деньги, мораль, самореализация, экономика, добродетель, ценности.

Summary

Kvach Ya. P. The origins of spirituality in the formation of the concept “money”. – Article.

The philosophical and spiritual origins which influence on the formation and definition of the concept “money” are reviewed in the article. Specific features of the definition of the concept “money” in the economy and philosophy are analyzed. The specificity of ontological definition of money, its variability are revealed. Philosophical analysis of the concept “money” as one of the elements of social life and economic relations is done. The representation of theoretical works of Aristotle in the realities of modern society is traced. The relationship of ethical behavior of individual and his attitude to the use of money is grounded. The conditions of development of Ukrainian society that created some contradictions between the spiritual development of the individual and the existing economic and social systems are examined.

Key words: spirituality, money, morality, self-realization, economics, virtue, values.